

Gepubliceerd in *Ons Erfdeel* 2016/3.

Zie www.onserfdeel.be of www.onserfdeel.nl.

[B] **CREATIVITEIT TEGEN DE VERDRUKKING IN.
PROZA VAN ANTON VALENS**

*De keuken had een overrompend effect op de bezoeker.
(...)*

Alle oppervlakken waren gevuld met bric-à-brac van allerlei genres, van een tarbottière tot een rubberen dinosaurus. Hoger op de muur drie olieverfschilderijen (waaronder portretten), een grote kleurenreproductie van Giuseppe Arcimboldo's bloemhoofd Primavera in een brede, zwarte lijst en een ronde butlerspiegel. Het was, besloot ik, connaisseur van keukens, er eentje in de categorie "artistieke keuken".

Aan de tafel, in een rieten stoel met kussen, zat de vriend van Jens, enigszins ineengedoken, de benen gekruist. Hugo Compaan was klein en frêle gebouwd. Zijn schedel was gemillimeterd. Hij had een getekend, ingevallen gelaat, driehoekige, indringende oogjes ("elektriserend") onder lage wenkbrauwen en een dunne zwarte lijn tussen de smalle lippen, met aan beide uiteinden een verticale, neerwaartse groef. Hij wasemde een zwaarmoedige sfeer uit, hoewel hij glimlachte. In één helft van zijn gezicht knipperde een subtiele tremor, als een flakkerend tl-licht in een fietstunnel.

Hoewel schrijversvakschooldecreten dit soort negentiende-eeuws geduldige beschrijvingen verfoeien, hebben ze onmiskenbaar aantrekkelijke kanten. Ze geven een verteller armslag voor zijn schrijfpersoonlijkheid. De omstandige waarneming toont oog voor detail en geeft de gelegenheid ironie of juist betrokkenheid en bovenal schrijfplezier te etaleren. Gevoel voor zinsmuziek neemt hier de plaats in van algoritmisch, onpersoonlijk informatieproza dat onderhorig is aan plotdiscipline en dat doorsneeromans bloedeloos maakt. Weg met de angst voor bijvoeglijke bijzinnen; geen boodschap aan het snoeiwerk dat de intrige vereist, maar terug

naar de kern van het schrijven: evocatie en creatie, het tekenen uit de vrije hand dat stijl en inhoud samen smeedt.

Het compostcirculatieplan, de jongste roman (2016) van Anton Valens, getuigt op elke bladzijde van deze eigenzinnigheid. Dergelijke beschrijvingskunst is een levend organisme, zo iets als het resultaat van de vormende kracht van een tuinier – de tuinier die Peter Vervest, de ik-verteller, in deze roman zelf is. Zijn spitwerk in de zware grond, dat resten van voorafgaande cultivering naar boven brengt, is tegelijk een reis in de tijd.

Dat *Het compostcirculatieplan* niet zucht onder plotdwang, wil allerm minst zeggen dat het boek structuur zou missen. In de dubbele chronologie doet Peter om te beginnen verslag van zijn eerste jaar als perceeieigenaar op het volkstuincomplex Werensloot. Deze tijdlaag omvat een tuinseizoen van een vroeg voorjaar tot het najaar. Daaronder ligt een omvangrijk verslag dat elf jaar omspant, waarin we vernemen waaraan Peter zijn tuintje te danken heeft. Die voorgeschiedenis is het relaas van zijn verhouding tot zijn redacteur Jens de Jong, het gepensioneerde geweten van zijn schrijfwerk. Jens heeft Peter destijds met rigoureuze adviezen uit de creatieve impasse getrokken waar hij na “decennia van gekrabbel in eenzaamheid” in verkeerde. Gedurende hun omgang verschenen meerdere werken van Peter. Het boek dat we onder ogen hebben, is op een andere manier te danken aan Jens: het is een monument voor de vriendschap met de inmiddels overleden Jens, wiens tuin hij heeft overgenomen. Hier dringt zich de titel op. Compostcirculatie – het is bijna dubbelop van vruchtbaar hergebruik – lijkt een variant van Marsmans tot poëzie verstookte graan des levens.

Deze roman vormt in verschillende betekenissen dus de nalatenschap van Jens. Hij is gevuld met warme herinneringen aan Jens en met perikelen in diens (voormalige) tuintje. Maar de roman lijkt eveneens de verwerking van weerstanden, van het feit dat Peter tot op zekere hoogte erfgenaam tegen wil en dank is. Jens spaarde hem kritiek op te wijdlopige teksten niet en Peter ervoer die als zeer pijnlijk. Als Jens een manuscript onder handen had, kon de temperatuur flink dalen, met “maagkramp-verwekkende stiltes” tot gevolg en het in Jens’ ogen teleurstellende werk als een “geblakerde aardappel”

tussen hen in. Ondanks deze kwellingen betwijfelde Peter of hij zonder deze strenge vader ooit in staat zou zijn aanvaardbaar werk af te leveren.

Ook tot de tuin staat hij in een dubbelhartige verhouding. Tuinonderhoud betekent grondwerk, opstalreparatie, gevecht tegen onkruid en wateroverlast en omgang met de volkstuinpopulatie: types waarvan hij al bij de eerste aanblik, dan nog in het bijzijn van de sociaal handige Jens, vermoedt er “geheid gedonder” mee te krijgen. Tegelijkertijd heeft die worsteling iets onontkoombaars, als het leven zelf, wat ze dan ook symboliseert. De parallel tussen het tuingezwoeg en Peters privéleven, waarvan we glimpen opvangen en dat verre van eenvoudig is, dringt zich op. Ergens noemt hij de noeste tuinarbeid een afbetaling aan Jens, die hem op het nippertje redde van levensbeëindiging. Peter, maatschappelijk het tegendeel van de gearriveerde schrijver, is voortdurende doende de trein op de rails te houden, in de eeuwige “plant-tegen-manstrijd” evenzeer als in zijn liefdes- en schrijversleven. Achter de kleurrijke verhalen over Jens, zijn partner Hugo en hun vriendenkring (teruggaand op de werkelijkheid: *Het compostcirculatieplan* is tevens een sleutelroman) loeren desintegratie, chaos, dood.

Toch is *Het compostcirculatieplan* tegen de verdrinking in een vitalistische roman. Voor het eerst op de tuin na de dood van Jens kan Peter het huisje veelbetekenend aanvankelijk niet open krijgen, maar dan merkt hij de tussen “pulp en dood” ontspruitende lenteaankondigingen op. De overdadige tuinmetaforiek verwijst behalve naar de eeuwige voortgang van de natuur naar het schrijven zelf, reden waarom *Het compostcirculatieplan* getypeerd kan worden als schrijversroman. Dat wil allerm minst zeggen dat het resultaat artificieel is. Schrijven is voor deze verteller – naast schilderen, want dat doet hij ook – de manier om zich tot het leven te verhouden, een volkomen natuurlijke aangelegenheid. Zijn toon geeft blijk van onontkoombaarheid en precisie, gepaard aan humoristische relativering. De weergave van zijn zelfmoordpoging is beklemmend én hilarisch, op een wijze waarvan deze verteller het geheim bezit. De exuberantie van zijn taal is misschien wel de keerzijde van een bescheiden rol in het “echte” leven: het is zijn eigenlijke volkstuin.

Wanneer we gemakshalve auteur Anton Valens in de plaats stellen van de verteller van *Het compostcirculatieplan*, dan wekt zijn onzekerheid onder Jens' kritische blik verbazing. Vanaf zijn debuut *Meester in de hygiëne* (2004) had Valens zijn toon te pakken. Ondanks een totaal andere setting is deze verhalenbundel in zeker opzicht verwant aan de jongste roman. Bonne Hulzebus, net als Peter kunstschilder aan de rand van het officiële circuit van academie en hippe tentoonstellingen, voorziet in zijn levensonderhoud door huishoudelijke hulp aan bejaarden. Hij is de verteller in alle verhalen die samen een portretgalerij vormen. De prominente rol van Jens in Peters leven wordt bij Bonne ingenomen door een stoet aan hulpbehoevende oudjes; het bruisende culturele boeken- en toneelmilieu is hier dat van burgerlijke en doodse huiskamertjes, waar zelfs de kinderen zich nauwelijks meer vertonen. Onveranderd is echter de waarnemerspositie van de verteller. Voelde die zich bij Jens en Hugo in *Het compostcirculatieplan* soms een kind onder de tafel dat alles afuisterde, in *Meester in de hygiëne* registreert hij als een etnoloog tijdens zijn schoonmaakronde door de serviceflatjes.

Opnieuw dus een verteller die een stapje opzij doet en het volle licht laat vallen op de levens waarin hij een passant is. Voor de lezer is hij echter volop aanwezig in zijn breed uitwaaierende stijl. Het banale van de in verval verkerende bejaardenlevens blijkt dankzij zijn geduldige waarneming en transformatiekunst van een deerniswekkende rijkdom. Bonne staat open voor het referentiekader van zijn cliënten. Omdat hij hun wereld niet bij voorbaat afdoet als minderwaardig of louter object van werkplicht, bereikt hij het empathische niveau dat de voorwaarde is voor zijn verslag. De hoogbejaarde mevrouw Waghto heeft een veel ruimere "visie" op schilderkunst dan hijzelf, zo meldt hij als ze een reproductie aan haar muur een "schilderij" noemt, ongehinderd door de "debatten" over schilderkunst op de Kunstacademie, waar hij enige tijd tot zijn ongenoegen vertoeft. Hoewel in deze typering en enige ironische neerbuigendheid gezien zou kunnen worden, is van dat soort bijkleuring doorgaans geen sprake. Zelfs de op de sofa hangende ex-bouwvakker Edes, die hem aanvankelijk honds bejegt omdat hij een vrouwelijke hulp wil en die agressieve en racistische

taal bezigt, wijst Bonne niet bij voorbaat af.

Maar evenmin als in *Het compostcirculatieplan* is de ik-verteller louter een objectieve registrator van andermans eigenaardigheden, hoe feilloos zijn oog ook is. Hij participeert tevens en dat komt er nogal eens op neer dat hij gemanipuleerd wordt. Het kost Bonne moeite nee te zeggen en koers te houden. Tussen de bejaardenportretten door ontwaren we stukjes zelfportret. Op zijn eigen manier voert de verteller, een in de marge opererende kunstenaar, een bestaansstrijd: ook hier treft de overeenkomst met *Het compostcirculatieplan*.

De naar de onderkant van de maatschappij gedrongen hoofdfiguur valt in *Het boek ont* (2012), anders dan in de hiervoor genoemde werken, niet samen met de verteller en is evenmin schilder of schrijver. Isebrand Schut uit Groningen, zojuist ontslagen bij een callcenter, verlangt vooral naar een zo normaal mogelijk leven, een bestaan waarin je deelneemt aan de maatschappij, wat dat ook mag betekenen. Twee fobieën staan hem daarbij in de weg: de angst om officiële post te openen en de weerzin tegen de conventie om "bekende gezichten" op straat te groeten. Daarin komt zijn onvermogen tot uitdrukking om passend maatschappelijk gedrag te vertonen, in het bijzonder arbeidsmarktgedrag.

Anton Valens, Foto Annaleen Louwes / AtlasContact.

Het boek ont problematiseert op komische en soms groteske wijze ons sociaaleconomische denkraam. Een kleurrijk gezelschap van tsjechoviaanse ploeters, Isebrands lotgenoten, trekt aan het lezersoog voorbij.

Uiteindelijk vindt de sappelende Isebrand emplooi in “de metro”, zoals hij het ondergrondse toilet aan de Grote Markt noemt. Daar is hij de antipode van zijn vroegere zelf, die enige tijd biologie studeerde en een baan op dat niveau in gedachten had. Zijn karige inkomsten vult hij aan met verdiensten uit de spook-BV van Cor Meckering, een narcistische zwamneus die leeg maar goedgebetaald succes vertegenwoordigt. Na Meckerings bankroet herpakt Isebrand zichzelf, maar sociale stijging zit er niet in. “Er was veel gebeurd en tegelijk vrijwel niets; ergens tussen die polen bewoog hij zich voort, of werd hij bewogen, op weg naar het einde van alle wegen.” Dat is tevens te lezen als bondige samenvatting, in positieve zin, van de roman, een episodisch opgezet schelmenlogboek met parodistische elementen, waaronder een ostentatief happy end. Isebrand belandt daarin in bed met zijn voormalige kwelgeest Manda van der Zee, eertijds verantwoordelijk voor zijn ontslag. Ook *Het boek ont* is te lezen als een ode aan montere creativiteit tegen de verdrukking in.

De bundel *Dweiloorlog* (2008) breidt de portretgalerij van het debuut *Meester in de hygiëne* uit. Verder schreef Valens nog de novelle *Vis* (2009), waarin de ik-verteller een week aan boord verblijft van een viskotter. Te midden van de vijandige clan van een scheepsbemanning biedt het observatieperspectief – dat hier welhaast wetenschappelijk is – de verteller veel minder bescherming dan bij de ongevaarlijke bejaarden. Onvrijwillige betrokkenheid ontstaat als deze schilder en bijstandtrekker – sowieso een bedenkelijk soort in de ogen van de vissers – ervan verdacht wordt de oorzaak te zijn van ongeluk dat de vaart treft. Waar hij aan boord niet assertief genoeg is, haalt hij op papier genoegdoening. We herkennen ook hier het principe dat het lezen van Valens werk tot een ononderbroken genoegen maakt. Archaïsmen, aardse constateringen, poëtische uitweidingen, treffende weergave van idiolect – de verteller van *Vis* trekt alle registers open, aldus bruggenhoofden vormend voor zijn zoekende ik. Op dezelfde manier is leven voor Peter in *Het*

compostcirculatieplan en Bonne in *Meester van de hygiëne* en *Dweiloorlog* in de eerste plaats het schilderen van ander leven – iets waarin de ruimte voor het eigen bestaan alsnog opgeëist wordt. Om behalve naar Marsman ook naar Slauerhoff te verwijzen: alleen in hun verhalen kunnen deze vertellers wonen.

HAROLD VAN DIJK

ANTON VALENS, *Het compostcirculatieplan*, Atlas Contact, Amsterdam, 2016, 256 p.

De eerdere boeken van Valens verschenen bij de uitgeverij Augustus, die is opgegaan in uitgeverij Atlas Contact. Die heeft Valens' oudere werk opnieuw uitgegeven: *Het boek Ont*, 2012, 352 p; *Vis*, 2009, 128 p; *Dweiloorlog. Verhalen van oude mensen*, 2008, 136 p; *Meester in de hygiëne*, 2004, 288 p.